

ПРОЕКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ З УРАХУВАННЯМ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Формування та розвиток духовного потенціалу молоді є завданням, яке ніколи не втрачало своєї актуальності. Саме духові характеристики детермінують спрямованість мислення, особливості поведінки та діяльності особистості. Зважаючи на це, все актуальнішою стає потреба науково-психологічного обґрунтування духовного становлення та розвитку учнівської молоді в системі національної освіти.

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить, що проблеми, пов'язані з духовним розвитком особистості, досліджувались вченими, переважно, за такими напрямками:

Дослідження психології духовності – Боришевський М. Й., Зеличенко А. І., Киричук О. В., Пономаренко В. А., Смирнова Т. В., Суровягін С. П., Ткаченко А. А., Юзвак Ж. М.

Проблеми духовного виховання – Абрамова А. Г., Бех І. Д., Бондаровська В.М., Боришевський М.Й., Добкина Н.Н., Журба К. О., Зязюн І. А., Косичев А., Липатов А. Г., Логунова Е. П., Лопатина А., Махова Н. П., Онищенко В., Платонов Г., Серков А. Е., Склярова А. М., Скребцова М. Дослідження духовного світу особистості – Андрюшина Н. Е., Кузьмичова Ж. А., Ріпа Н., Сейдаліна А. А., Слюсаренко В.

Духовним цінностям присвятили свої праці – Андреев С. С., Гончаренко С. У., Залевська З. Г., Знаков В. В, Кузнецова Г. В., Максимов Г. В., Моченов П. М., Некрасов А. Л., Парамонова О. В., Пестрякова Л. С., Прикуп А., Сілванян Г., Степашко Л. А., Фурсик С. Н., Шпаковський В. В., Ядов В. Я.

Аналіз поняття “духовна криза” здійснили – Борсяков Ю. І., Воробйов Ю. Л., Гроф К., Гроф С., Касимова В. Е., Козлов В. В., Липкин А. І., Попов

К. Г., Шиміна А. Н. Розкриттю змісту духовного досвіду присвятили публікації – Аверин Н. М., Барабаш О., Воронін Г. Л.

Духовний розвиток особистості є тотожним поняттю розвитку духовності. Цій проблематиці присвячено праці таких вчених як Адлер А., Алперт Р., Артюнов В.Х., Верба І., Гармаєв А.Ц., Гроф С., Жайворонок В.В., Зоткін А.О., Климишин О.І., Киричук О.В., Коваль Н.А., Легай А.С., Мацейків М.О., Моргунов М.М., Мурніна Г.С., Олексюк О.М., Райх Г., Роджерс К., Семашко О.М., Сивков В.В., Хомутинікова Н.Н. та ін.

Незважаючи на зростання наукового інтересу до проблеми духовного розвитку особистості, освітній процес у сучасних загальноосвітніх школах залишається багато в чому незмінним. Окремі інновації, що втілюються творчими учителями-новаторами найчастіше поглинаються звичним і консервативним змістом “шкільного компоненту”. При цьому мотивація навчання школярів падає, а невдоволення вчителів зростає.

“Духовна еліта не може з’явитися сама собою, але завжди є штучним утворенням” – відзначає академік І.А.Зязюн [6, с. 34]. Саме освіта здійснює провідний вплив на формування та розвиток особистісних здатностей, рис, здібностей майбутніх фахівців: учених, політиків, лікарів, економістів і т. д. Результати численних психолого-педагогічних досліджень доводять необхідність оновлення змісту шкільних підручників, методик викладання, однак без істотного оновлення принципів освітньої діяльності такі заходи нагадують мало перспективну спробу створення комп’ютера нового покоління на базі старих запчастин.

Ще на початку ХХ століття видатний український філософ, психолог та богослов Володимир Зеньковський підкреслював, що введення окремих спецкурсів у програму навчання дітей не може забезпечити необхідного психологічного ефекту у формуванні духовного світу молоді. Він зазначав, зокрема: “Треба залишити думку, що можливо викликати засобами інтелекту духовне піднесення, релігійне або моральне натхнення [5, с.140]. За

поглядами вченого, необхідним є комплексний, системний підхід, який би забезпечував створення у навчальному закладі особливої духовної атмосфери.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні засобів духовного розвитку школярів з урахуванням виявлених закономірностей духовного розвитку особистості.

Забезпечення духовного становлення молоді у ЗНЗ має ґрунтуватися на певних психологічних закономірностях духовного становлення особистості. Під психологічними закономірностями, як правило, мають на увазі об'єктивно існуючий постійний причинно-наслідковий зв'язок психічних явищ, який, може бути, ще мало пізнаним та зрозумілим як закон.

У ході дослідження із застосуванням бібліографічного методу нами здійснено аналіз змісту життєвого шляху конкретних представників людства, які в різні історичні епохи досягали духовних вершин, ставали духовними лідерами, справжніми Вчителями. Поняття “життєвого шляху людини” розробляв у своїх дослідженнях Б.Г.Ананьєв, визначаючи його як “історію формування й розвитку особистості у певному суспільстві, сучасника певної епохи й ровесника певного покоління” [2, с. 67]. До факторів, що визначають життєвий шлях, як правило, відносять географічне положення країни, місце проживання сім'ї та соціально-психологічні умови становлення особистості. Що ж стосується духовного шляху, то дослідники конкретизують його таким чином:

- 1) розвиток у певному напрямку (у бік співчуття та життєвої мудрості);
- 2) перспектива життєвого ландшафту, яка неперервно змінюється;
- 3) етапи на шляху, про який ідеться (джерелом натхнення є прогрес у нашому русі від бездушності, захистів і сліпоти до свободи, до пізнання реальностей нашого життя й реальності загалом);

4) пов'язаність різних сторін (розвиток розуму, сповненого мудрості, і дій, сповнених милосердя, співчуття й любові, причому обидві сторони, тобто розум і дії, мають розвиватися симультанно) [4, с. 151].

Використання біографій видатних представників людства відоме ще з часів написання Плутархом “Порівняльних життєописів”. Науково-психологічне дослідження життєвих шляхів особистості почало здійснюватися на початку ХХ сторіччя й активно використовується в наш час [7].

Серед багатьох мільярдів жителів нашої планети високодуховних особистостей було чимало; імена багатьох із них залишилися невідомими для нащадків, тому запропонований аналіз здійснювався на матеріалі найбільш відомих і загально визнаних представників духовної історії цивілізації.

На думку К.Роджерса, до духовних особистостей слід віднести таких, як Тейяр де Шарден, Микола Реріх, Сальвадор Далі [12, с. 16]. Відомий болгарський духовний Вчитель Омраам Мікаель Айванхов звертає увагу на духовну спадщину таких великих керманічів людства, як Ісус Христос, Мойсей, Платон, Піфагор, Гермес Трисмегіст, Орфей, Заратустра, Лао-Цзи, Крішна, Будда, Рама [9, с. 5]. До цього списку Ш.Амонашвілі додає також Сергія Радонежського та Януша Корчака [1, с. 10].

У межах нашого дослідження було проаналізовано життєвий шлях та наведено показові фрагменти, події з життя Крішни, Будди, Рама, Піфагора, Платона, Орфея, Мойсея, Ісуса Христа, старця Силуана, Сергія Радонежського, Жанни Д'арк, Джордано Бруно, Якова Беме, Рамакрішни, Григорія Сковороди, Миколи Реріха, Сальвадора Далі, Володимира Вернадського, Яноша Корчака, матері Терези та ін. [10].

Отримані психологічні закономірності духовного становлення особистості подано далі у лівій частині таблиці 1.

Таблиця 1.

Психологічні закономірності духовного розвитку особистості та шляхи і засоби їх врахування в умовах навчально-виховного процесу у ВНЗ

Психологічна закономірність	Врахування у навчально-виховному процесі
Ідеали, смисли та цінності, засвоєні у ранньому дитинстві справляють суттєвий вплив на розвиток і подальше духовне зростання особистості.	Ретельний відбір змісту казок, ігор і творів мистецтва, що використовуються у дошкільному вихованні.
Однією з передумов подальшої духовної спрямованості особистості є замислення в роки раннього дитинства над глобальними світовими проблемами, неначе дитина усвідомлює поклик до розв'язання таких суперечностей світу як життя і смерть, нездолені і ображені діти в світі.	Залучення почуттів і думок дитини до світових проблем, не вирішених людством. Відверте спілкування з дитиною про недоліки нашого світу.
Активізація прагнень до духовного розвитку нерідко відбувається завдяки зустрічі з особистістю - носієм високого духовного потенціалу. Така зустріч відіграє роль доленосної.	Організація спілкування учнів з особистостями – носіями високого духовного потенціалу, ознайомлення з духовною історією людства.
Початок духовного сходження особистості нерідко супроводжується емоційним зльотом., намаганням залучити до свого світогляду якомога більше прихильників. Надалі духовність знаходить прояв у рисах характеру та елементах поведінки особистості.	Включення до навчальних програм психолого-педагогічних засобів, що сприяють активізації самовдосконалення учнів, розиткові духовних рис характеру особистості.
Духовні вчинки та поведінка не завжди узгоджуються з правилами формальної логіки, виходячи за її межі. Особистість в більшій мірі керується вищими цінностями і сумлінням.	Проведення індивідуальних бесід, психологічних консультацій з учнями з метою їх психологічної підтримки.
У процесі духовного зростання, людина першочергово прагне до удосконалення внутрішнього світу, нерідко залишаючи осторонь удосконалення власного тіла.	Гармонійне узгодження духовного розвитку з фізичним, емоційним інтелектуальним та творчим зростанням особистості.
Зростання рівня духовного розвитку супроводжується зростанням емпатійності та відповідальності (за себе, за ближніх, за людство в цілому).	Створення умов для прояву емпатії, прийняття відповідальності.
Духовне зростання особистості нерідко супроводжується вищими переживаннями, розкриттям незвичайних здібностей які є не метою, а лише вказівками на шляху духовного сходження.	Ознайомлення учнів з психологічними закономірностями та механізмами духовного зростання особистості.
Життя високодуховної особистості являє собою акт служіння, здійснення місії, своєрідний витвір мистецтва.	Створення умов для самореалізації духовного потенціалу у суспільно корисній діяльності.

У правій частині таблиці наведено шляхи та засоби врахування цих закономірностей в умовах навчально-виховного процесу сучасної загальноосвітньої школи. Це, звичайно вимагає суттєвих перетворень в освітній галузі. Ці перетворення мають відбутися як у змісті навчання, так і у формах навчально-виховного процесу в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Наведені закономірності було покладено в основу розробки авторської психолого-педагогічної системи, яка поєднує у собі сучасні засоби, спрямовані на активізацію та підтримку духовного зростання учнівської молоді [10].

До її загальних характеристик слід віднести:

- духовну та соціальну спрямованість;
- неперервність та наступність;
- особистісну орієнтованість;
- врахування вікових потреб розвитку дітей та молоді.

До складу системи увійшли засоби психологічної діагностики, психологічної просвіти, психокорекційні та психорозвивальні методики тощо.

Зокрема, для забезпечення сприятливих умов формування духовності дитини в сім'ї батькам та вихователям пропонуються психологічні поради, розподілені для дітей різного віку, адже кожний віковий період розвитку має своє головне призначення. Дітям дошкільного віку адресовано комплекс духовно орієнтованих занять "Запроси друзів", в яких активно використовуються вищі надбання народної мудрості, заcodedані у змісті казок, духовно спрямованих ігор, оповідань. Спецкурс "Гармонія", призначений для учнів початкової школи, допоможе дітям довідатися про закони внутрішнього світу, пізнати власні нахили та потреби.

Для формування духовного світу учнів 4 - 5 класів у процесі психологічної просвіти розроблений спецкурс "12 шляхів духовності". У ході

його вивчення учні засвоюють уроки духовної історії людства через ознайомлення з величними образами та духовним шляхом людей-творців, кожен з яких був носієм духовності. Знайомство з героїчним і цікавим життям таких постатей, як Піфагор, Платон, Сергій Радонежський, Григорій Сковорода, Мати Тереза та ін. розкриває можливості та надає зразки духовного самовдосконалення. Емоційна насиченість курсу зумовлює активізацію механізмів наслідування та ідентифікації учнів з визначними особистостями.

Беручи до уваги потреби 6 - 7-класників у спілкуванні, їх підвищений інтерес до однолітків, учні залучаються до участі в комунікативному тренінгу на основі методики "Перетворення". Ця методика створює можливості для залучення до процесу постійного самовдосконалення усього учнівського колективу школи. У ході впровадження методики в колективі створюються психологічні умови, сприятливі для децентрації, розвитку емпатії учнів. За допомогою спеціальної анкети учні визначають найбільш цінну та необхідну особистісну якість як для власного самовдосконалення, так і для своїх товаришів по навчанню. Надалі, необхідні особистісні якості знаходять відображення у змодельованих учнями ситуаціях самопрояву та відпрацьовуються в ігровій формі. Провідною ознакою методики є можливість забезпечити системність та безперервність активізації саморозвитку учнів.

Активізації творчого та духовного потенціалу учнів 8 - 9 класів у процесі розвитку професійної орієнтації сприяє використання методики проведення школярами творчих авторських уроків. Мрії школярів про майбутню професію поєднуються з пошуком у минулому та сучасному цікавої особистості, яка зробила творчий внесок у скарбницю людства.

На авторських уроках учні аналізують життєвий шлях творців і винахідників, розглядають умови досягнення професійної майстерності.

Для учнів 10 - 11 класів, а також студентської молоді надзвичайно актуальними постають проблеми життєвих виборів, кожен із яких вимагає прийняття відповідальності. Вибір життєвої мети, вибір друзів, своєї половини – ці та інші теми покладено в основу спецкурсу “Життєві вибори”. Програма курсу враховує потреби молоді в науковому пізнанні світу, сприяє усвідомленню єдності Людини і Всесвіту.

Для надання школярам і студентам можливості збагачення та реалізації духовного досвіду, розвитку відповідальності учнів і студентів необхідно залучати молодь до духовно орієнтованої соціально корисної діяльності. Зважаючи на це, розроблено та апробовано методику підготовки й проведення спеціальних проектів духовної самореалізації учнівської молоді.

У ході апробації методики було розроблено та здійснено проекти духовної допомоги школярів вихованцям дитячого притулку; творчий літературний проект, проекти “Зустріч поколінь” і “Психологічна просвіта”.

До складу системи психолого-педагогічного забезпечення духовного розвитку молоді включено також методику комплексної оцінки гармонічного розвитку особистості, психодіагностичні методики “Внутрішній світ”, “Здійснення бажань” та “Духовний потенціал особистості” [10]. Ці методики дозволяють виявляти показники духовного розвитку молоді на різних вікових етапах в умовах навчального закладу.

Таким чином подана психолого-педагогічна система допомагає на практиці реалізувати комплексний, системний підхід, що забезпечує створення у загальноосвітньому навчальному закладі особливої духовної атмосфери. Апробація її елементів здійснювалася на базі київських навчальних закладів: ЗНЗ №221, гімназії №153 ім.О.О.Пушкіна, Палацу творчості дітей та юнацтва Солом'янського району та підтвердила правильність вихідних методологічних положень та ефективність розробленого інструментарію.

Узагальнення поданого матеріалу дало змогу зробити наступні висновки:

1. Побудова навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах з урахуванням закономірностей духовного розвитку особистості дозволяє в більшій мірі зорієнтувати освітню діяльність на потреби розвитку дитини, зокрема, потреби її духовного розвитку.
2. Успішність впровадження розробленої системи духовного зростання молоді залежить від професійного рівня психолого-педагогічного складу навчальних закладів, від педагогічної майстерності вчителя, викладача.
3. Реалізація педагогічної майстерності на практиці потребує забезпечення таких соціально-психологічних умов: обов'язковий психологічний відбір майбутніх педагогів для подальшої професійної підготовки; звільнення освітнього процесу від страху та насильства; забезпечення високого статусу педагога у суспільстві; стимулювання розвитку професійної майстерності; створення дієвої системи стимулювання, мотивації учнів та студентів; наявність сприятливої психологічної атмосфери у закладі.

Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження вікових особливостей духовного становлення особистості в умовах навчання та виховання.

Література

1. Амонашвили Ш. Почему не прожить нам жизнь героями духа. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2003. – 64 с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т.1. - М.: Педагогика, 1980. - 232 с.

3. Гегель Г. В. Феноменология духа // Собр. соч.: В 14 т. - М.: Соцэкгиз, 1959. - Т. 4. - 440 с.
4. Гуманістична психологія: Антологія: В 3-х т. Т.2: Психологія і духовність: (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології) / Упоряд.: Г. Балл, Р. Трач. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ. - 2005. – 279 с.
5. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропософии. – М.: Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993. – 224 с.
6. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. - К.: МАУП, 2000. – 312 с.
7. Кульчицька О. І. Застосування біографічного методу у вивченні творчої особистості // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. Т. Левовицького, І. А. Зязюна, І. Вільш, Н. Ничкало.- К.: 2000.
8. Максименко С. Д. Генезис существования личности.: - К.: Издательство ООО «КММ», 2006, - 240 с.
9. Неаполитанский С. М., Матвеев С. А. Наука посвящения. – СПб.: «Институт метафизики, ИПЦ «ВББ», 2002. – 434с.
10. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.
11. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Монографія / За ред. Г. О. Балла - К.: ІПППО АПН України, 1998. - 160 с.
12. Родыгин Е. Р., Шестюк А. Я. Гуманистическая психология: теория и способы практического использования. - Киев: Институт психологии АПН Украины, 1994. - 50 с.
13. Юзвак Ж. М. Духовність: психологічні аспекти. - В кн.: Українська психологія: сучасний потенціал. Матеріали 4-х Костюківських читань 25 вересня 1996 р. - Вид-во Док-К, 1996. – Т. 3. - С. 373-378.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ С УЧЕТОМ ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Рассмотрены некоторые методологические и методические подходы к обеспечению процесса духовного развития школьников в условиях общеобразовательного учебного заведения. В основу предлагаемой системы психолого-педагогического обеспечения процесса духовного развития молодёжи положены выявленные автором психологические закономерности духовного развития личности. Среди ведущих характеристик разработанной системы - духовная и социальная направленность; непрерывность и преемственность; личностная ориентированность; учет возрастных потребностей развития ребёнка.

Відомості про автора

	Помиткін Едуард Олександрович
	канд. психол. н., ст. наук. співр.
	Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, докторант
	Україна 04060, м.Київ, вул. М.Берлинського – 9
	р.440-63-88 (дод. 125); д.592-55-65, моб.8097-684-92-91
	E-mail: ipppo@mail.kar.net